

مقاله

حاج آقا بزرگ تهرانی

اهمیت الذریعه و خاندان

○ سیدعبدالله انوار
کتابشناسی و نسخه شناسی

اسلامی در روزگار ایشان می نویسد معرفی فضایی عامه است نه دانشوران شیعی. حال بگذریم که آیا این کار به عمد بوده یا به سهو. لذا ایشان بر آن شدند که به این رسم ناقص تذکره نویسان خاتمه دهند و با معرفی کارهای بزرگان شیعی رفع نقص از کار تذکره نویسان بنمایند و برای تحقق این منظور بر آن رفتند که به دو کار گرانها ولی پرمشقت دست یازند. یکی شرح حال بزرگان شیعه و معرفی آنها و حاصل کار ایشان مجلدات اعلام الشیعه گشت که تاکنون تعدادی از آن مجلدات به چاپ رسیده و به اهل فضل ارائه شده است. آنانکه از شهر آشنایی اند خوب می دانند ارزش کار ایشان کجائی است. این اثر در معرفی اعلام و بزرگان شیعه بقدری جامع و مانع است که کمتر کتابی درین موضوع در فرهنگ اسلامی می تواند با آن برابری کند و حتی در معرفی اعلام علم و دانشوران غربی هم تا آنجا که بضاعة مزجاة حقیر می گوید کتابی باین وسعت درین زمینه

راجع به الذریعه و کارهای آیه الله مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی و خاندان جلیل آن مرحوم در امر کتابشناسی و فهرست نگاری به اجمال ازین ضعیف سؤال فرموده اید و این ضعیف نیز به اجمال معروض می دارد:

یک دهن خواهیم به پهنای فلک

تا بگویم شرح کار آن ملک
هر که با کتاب سر و کار دارد، خاصه
فهرست نگاران و بالخصوص فهرست نویسان نسخ
خطی می دانند که آن بزرگوار چه کرده است. حضرت
ایشان که از شاگردان میرز و عالم پیشوای معظم
عالم شیعه در اوایل قرن سیزدهم هجری قمری
یعنی حضرت آیه الله العظمی آخوند ملا محمدکاظم
خراسانی بودند در نزد آن بزرگوار به مقام اجتهاد
رسیدند و از صاحب فتوایان و ناقلان احادیث و اخبار
شدند. با این توسع در علم اسلامی متوجه شدند که
آنچه تذکره نویسان درباره آثار و افراد برجسته تمدن

موفق گشته و از آية الله العظمی خلدآشيان آقای خوبی به درجه اجتهاد رسیدند. از آنجا که فرهنگ اسلامی غیر از شاخه تنومند فقه و اصول در فلسفه و کلام نیز درخت عظیمی دارد، ایشان اجتهاد در فقه و اصول را کافی برای تبحر در شناخت فرهنگ اسلامی ندانستند پس روی به فلسفه و کلام آوردند و سعی وافر درین دو رشته میزول داشتند تا به اخذ درجه دکترا در فلسفه از یکی از بزرگترین دانشگاههای بیروت نایل آمدند. ایشان در عرفان نیز با بصیرتند و حواشی و تعلیقات ایشان بر مکاتیب عارف شهیر و شهید «عین القضاة همدانی» بسیار با ارزش است. مثل آن است که قضای الهی کار کتابشناسی و فهرست‌نگاری را در سر این خاندان رقم زده است چه صبیبة فاضله ایشان سرکار خانم دکتر پروین منزوی نیز که یکی از پزشکان مبرزند، در کار کتابشناسی چند جلد فهرست کتب اسلامی را از زبان روسی به فارسی برگردانده‌اند. چون از خاندان دکتر منزوی، عطف توجه به برادر گرانمایه ایشان بنمائیم درینجا به دریایی از فهرست کتب خطی متعدد در ایران و هند و پاکستان می‌رسیم که از زیر قلم دقیق آقای احمد منزوی برادر ایشان بیرون آمده است و اکنون نیز با همتی و قدرتی خاص به کار فهرست فهارس مشغول می‌باشند امید آنکه در این کار نو موفق شوند همانطور که در کارهای قبلی بوده‌اند.

گرچه به اجمال، کار خاندان جلیل حاج آقا بزرگ طهرانی در امر فهرست‌نگاری را از این ضعیف از پای افتاده خواسته بودید و او هم استفراغ وسع در ایجاز کرد ولی وسعت کار آنها به حدی بود که این ایجاز، در ایجاز کار آنها این عرائض شد. امید آنکه نقائص و نسیان این عرایض، ملالی برای خاطر این خاندان با کتاب بوجود نیآورد، چه از ضعیف ناقص، ضعیف ناقص بیرون تراود.

تحریر شد در قریه کاشانک شمیران،

در پائیز ۱۳۸۲ شمسی

سید عبدالله انوار.

ندیده است.

روزگاری این ضعیف بر آن بود کتاب «گوستاو لانسون» (Gustave Lanson) که مباشر حسب حال و آثار متفکران و ادیبان فرانسوی است، نمونه کامل تذکره‌نویسی است ولی بعد که به اعلام‌الشیعه برخورد و به قیاس بین این دو نشست، متوجه شد «بینهما بون بعید». در اعلام‌الشیعه، هر علم شیعی به نهایت دقت مورد بحث قرار گرفته و آثارش معرفی شده است و این بحث و معرفی از کسی جز حضرت حاج آقا بزرگ برنمی‌آید.

کار دوم سترگ‌تر از کار اول ایشان، معرفی کتب شیعی است در مجلداتی بنام «الذریعه»، که این مجلدات برای فهرست‌نگاران نسخ خطی چون انجیل است برای داعیان مسیحی. هر کتابی در آن از جهت نویسنده و مطلب مورد بحث در آن و باصطلاح عوارض ذاتی موضوع کتاب با کمال دقت بشرح و توصیف آمده است. آنچه در الذریعه، یگانه است و در فهارس دیگر دیده نشده بیان جایگاه این نسخه و بقول الذریعه «مکتبه» ای است یعنی مکانی که این کتاب در آنجا به وقت تحریرالذریعه جای داشته است و برای تشخیص و تعیین این مکتبه‌ها، حضرت ایشان چه رنجها برده و با وضع حمل و نقل ابتدایی آن روزگار چه زحمتهایی دائر بخود داده‌اند یعنی از شرق به غرب و از شمال به جنوب جهان شیعه برحسب قدرت و طاقت خود رفته‌اند، کافی است الذریعه را ورق زدید تا صحت این عرائض دانسته شود. این کار توانفرسای فهرست‌نگاری الذریعه ادامه داشت تا وقت درگذشت ایشان. خوشبختانه پس از رحلت حاج آقابزرگ به جهان دیگر، فرزند دانشمند و برومند ایشان جناب آقای دکتر علینقی منزوی بر آن رفتند که دنباله کار پدر گیرند یعنی کار پدر را که تا به زمان رحلت پدر ختم می‌شد، پس از رحلت پدر به عهده گیرند و ادامه دهند والحق وارثی‌اند همسنگ مورث و نعم‌البدل خلف و صدقی‌اند برای استدامت کار الذریعه.

جناب آقای دکتر علینقی منزوی تحصیلات فقه و اصول را در نزد پدر شروع کردند و سپس در درسهای خارج